
A BRIEF OVERVIEW OF THE PHILOSOPHY OF EDUCATION FROM THE ANTIQUE TO THIS DAY: FROM PLATO TO BOLOGNA FOREST

Vesna Pavlovic

Primary school „Milovan Glisic” – Valjevska Kamenica, Republic of Serbia

vesnapavlovic.va@gmail.com**Zlatko Popovski**Ss. „Cyril and Methodius" University of Skopje, Republic of Macedonia radomir108@gmail.com

Abstract: Our time is subjected to impacts of various sorts and origins and is generally shadowed by the crisis of education and its institutions. Today we noticeable live at the beginning of a different time in which previous systems and values no longer function and where values which used to form the western culture wear out. Therefore, it is not surprising that there is a tendency to change the educational system and to reorganise universities according to some new principles. Education increasingly serves to satisfy practical needs. It is a tool of those who order things and who lead the power and the age of capitalism to a completely different dimension in which they are interested only in those segments of education which is merely used to increase the instrument of their power. The generations of the seventies were raised in their early childhood reading fairy tales and stories, they developed their conceptual speech, whereas the incoming generations think in images, raised in the presence of mass media and modern technology because, nowadays, parents have less time for their children. Modern generations are “free from” tradition and historic experience, everyone has a mobile phone and a computer but no one can remember the last book he/she has read. The time of theoretical teaching has passed and is replaced by the era of new technologies and various softwares. However, the issue of knowledge has appeared, the issue of its content, transfer and preservation of what has been learned. The main aim of this work is to determine the cause of this issue. Therefore, the short excursion in this work discusses classical schools as well as middle-age universities simply because they favoured the knowledge in its entirety, the knowledge they didn't possess but they tended to find and establish. In that sense, modern universities have a new root and Bologna processes which equally have political and ideological motives have led to the break with the entire earlier history even though the majority of Bologna supporters emphasise the inevitability of this process. This work will talk about the causes of Bologna processes with the accent on some historical motives and weaknesses which implicitly carried the preposition of Bologna scenario (especially taking into consideration the theories of Schelling and Pirogov) that clearly shows the utopian Fichte's thinking. Considering the fact that German philosopher Husserl wrote about the possible fall of Europe and its culture even at the beginning of the previous century and that Eugen Fink and Theodor Adorno presaged the epoch of “new barbarism” or partial education it seemed necessary to remind about the true meaning of the paideia idea. After all, it could be said that this idea cannot be compromised. It existed in Plato's and Aristotle's time, in time of renaissance humanitarians, classical German thinkers and it also exists nowadays as an idea. It cannot be refuted in its eternity because there is only one thing we must keep in mind: education exists in all times and prepares young people for life but life is realised on various levels. Not everyone is the same, not everyone has the same opportunities. Nevertheless, the educational criteriums are formed according to the opportunities of those who are “average”. Those who are not and cannot be the part of the corrupt system remain misunderstood and in conflict with their time. Regarding all of the above, it can be concluded that the majority of people nowadays are not led by the spirit of the need for knowledge and the Aristotle's attitude that everyone has a natural tendency to seek knowledge cannot be refuted. This work is dedicated to the research of philosophical bases of pedagogy and clarifies the possibilities of its existence as a philosophical discipline with conviction that we should not pay too much attention to the forest of Bologna because the situation in practice best shows the state of education in the Western world as well in Serbia after the last reform, preceding the so-called Bologna processes. The main author's goal is to review and show the development of the high education system itself, that is, to point to compatibility between political-economical, social-political and other bases of social matrix and establishing educational social matrix. Since every society has the adequate educational system, the authors ask for thorough reconsideration of Bologna system and emphasize its (un)productivity regarding the Balkans' society. With regard to methodology of this work we can underline the basic methods of scientific research like inductive and deductive methods, the methods of abstraction and generalisation, dialectic method etc., as well as some special methods – comparative method, sociological method, phenomenological method, etc.

Keywords: reform, Bologna declaration, classical education, middle age university, classicism.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ФИЛОЗОФИЈЕ ОБРАЗОВАЊА ОД АНТИЧКОГ ДОБА ДО ДАНАС: ОД ПЛАТОНА ДО БОЛОЊСКЕ ШУМЕ

Весна Павловић, Златко ПоповскиОШ,,Милован Глишић’’ Ваљевска Каменица- Република Србија vesnapavlovic.va@gmail.comИнститут за македонску литературу,, Св Кирил и Методије" Скопје, Република Македонија
radomir108@gmail.com

Резиме: Наше време изложено је потресима најразличитијих врста и порекла, и умногоне живи у сенци кризе образовања и његових институција. Данас, видно живимо на почетку једног другачијег времена на чијем темељу не функционишу ранији системи и вредности, и да вредности на којима је почивала западна култура, посустају. Стога, не чуди настојање да се мења систем образовања, да се факултети и универзитети препакују по неким новим принципима. Образовање све више постоји само у функцији конкретних потреба, за наручиоце коју власт капитала и епоху капитализма доводе у потпуно другу димензију, где их интересују само они моменти образованости који доприносе увећању онога чиме владају. Генерације седамдесетих, у раном детињству у мислима су одрасла уз бајке и приче, развијала се у појмовном говору, док долазеће генерације мисле у сликама, одгајане присуством масовних медија и модерном технологијом, јер родитељи за њих имају све мање времена. Данашње генерације "ослобођене" су традиције и историјског искуства, сви имају мобилне телефоне и компјутере, и нико се не може сетити последње књиге коју је прочитао. Време теоријских предавања је прошло, дошло је време нових технологија и различитих софтвера, међутим, отворио се проблем знања, његовог садржаја, преношења и очувања онога што је до нас доспело. Како је до тога дошло, главна је тема овог рада. Стога, овај краћи „излет“ у раду разматра античке школе као и универзитете у средњем веку, и то из простог разлога јер су претендовали ка целини знања, коју нису поседовали, али су настојали да је нађу и успоставе. Данашњи универзитети у том смислу, имају нов корен, и до прелома са читавом ранијом историјом довели су болоњски процеси, чија позадина има подједнако идеолошке и политичке мотиве, иако већина „ болоњиста“ истиче неминовност тих процеса. У раду ће бити говора о томе како се дошло до болоњског процеса, а нагласак је стављен на неке историјске мотиве и слабости које су имплицитно носиле претпоставке болоњског сценарија (посебно ако се имају у виду ставови Шелинга и Пирогова) у чијем светлу је јасна утопичност Фихтеове позиције. Имајући у виду да је још почетком прошлог века немачки филозоф Хусерл писао о могућем паду Европе и њене културе и да су Еуген Финк и Теодор Адорно најавили епоху „ новог варварства“ или полуобразованости, чинило се неопходним подсетити се шта заправо говори идеја *paideie*. На крају, могло би се рећи да ова идеја не може бити угрожена, постојала је у време Платона и Аристотела, у време ренесансних хуманиста, мислилаца немачке класике, а и данас постоји као идеја. Она не може бити оповргнута у својој вечности, јер се у виду мора имати само једно: у свим временима постоји образовање, које младе припрема за живот, али живот бива увек реализован на различитим нивоима. Сви људи нису једнаки, сви немају исте могућности, а критеријуми образовања граде се према могућностима оних који спадају у " осредње". Они који нису и не могу бити део трулог система, остају несхваћени и у сукобу с временом. Из свега наведеног може се извести закључак да већину данас не води дух потребе за знањем, и Аристотелов став,, да сви људи по природи теже знању" не може бити оповргнут. Рад је посвећен истраживању филозофских темеља педагогије и појашњава колико је она могућа као филозофска дисциплина, а у уверењу да болоњској шуми не треба посвети превелику пажњу, јер слика са " терена" најбоље показује стање образовања у западном свету, па и Србији након последње спроведене реформе, на трагу тзв. болоњских процеса. Основни циљ аутора је да се прикаже и покаже развојност самог система високог образовања, односно да се укаже на компатибилност између полит-економских, социо-политичких и др. основа друштвене матрице и (пред) постављања образовно-едукативних матрица друштва. Узевши у обзир претпоставку да сваком друштву погодује и адекватни систем образовања, аутори упућују на темељно преиспитивање Болоњског система и на његову (контра) продуктивност у оквиру балканских социјума?! У методолошком оквиру рада могу се подвући основне методе научног истраживања, као што су, индуктивни и дедуктивни метод, методе апстракције и генерализације, дијалектички метод итд., као и неке посебне методе- компаративни метод, социолошки метод, феноменолошки метод итд.

Кључне речи: реформа, Болоњска декларација, античко образовање, средњевековни универзитет, класицизам.

1. БОЛОЊСКИ ПРОЦЕСИ

Болоњу данас сви помињу због једне чудне околности, јер као град није била толико позната у време кад је у њој основан први универзитет, наиме, у њој је потписан споразум на читаве две странице, који је уистину мало ко прочитао, али за собом је повукао далекосежне последице. Сцедоци смо реформе, покренуте у великом делу Европе, реформе која је захватила образовне системе многих земаља као и њихов културни, духовни и национални интегритет. Промене које се дешавају у читавом свету, условљене су развојем дигиталних технологија и интернета, стварањем нове виртуелне стварности и изменом целокупне људске перцепције. Данас историчари педагошких идеја с правом истичу како је Песталоци далекосежно инаугурисао свој систем образовања у време доминације феудалног друштва, и видевиши добре стране индустријализације, сагледао нарастајуће потребе свога времена. Поставља се питање да ли васпитање у породици остаје примарно, или се многим народима источне, углавном православне Европе, на предшколском нивоу потајно потурају другачије вредности, те васпитање у породици губи значај, те се у представнике младе популације утискују оне вредности које почивају на успешности и доминацији над другима? Успешност су стари Грци нарочито ценили и у том смислу неговали аристократизам у правом значењу те речи. Данас, у време глобализације, брише се национална компонента у васпитању, а за идеал истиче *тржиште младима без граница*. Време је доминације Интернета и младима се нуде варљиве слике, илузија се мења за стварност и нуди инстант образовање или самообразовање. Виртуелни свет је проглашен јединим могућим светом. Традиционалне вредности на којима су донедавно почивале друштвене заједнице сада бивају апстраховане, сведене на празне појмове, на језик којим се говори а заправо ништа не казује. Јасно је да у околностима у којима се данас налази и Србија, ниједна реформа не може успети, апре свега због тога што претходно нешто треба реформисати и уредити. Неопходно је одредити основне циљеве, потребе, стандарде, и путеве реализације планираног. Наставник се своди на некаквог забављача или дадиљу, и то за бедну плату која учитељу даје држава настојећи да га пред ученицима понизи. Немогуће је отети се утиску да се из читаве приче око *Болоњске шуме* крије нешто субверзивно. Очигледније је уколико се зна да је све започело потписивањем управо оне две странице са почетка текста, декларације која никога не обавезује, да би се потом наметнула као обавезујућа, проузрокујући тиме промене система образовања, пре свега измене планова, програма и система оцењивања. Уведен је назив: Болоњски процеси. Оно што је најтрагичније, јесте чињеница да је позивањем на „оптерећеност студената“ почело мењање обима наставних планова и начина предавања, као и да годину мора положити бар 80% студената, чиме се непосредно уцењују наставници (Узелац, М:21). Шта то заправо има у системима образовања европских држава што је засметало заговорницима глобализма а да мора бити збрисано под маском развијања демократије? Очување националних интереса, наравно. То није једноставно, и могуће је у великим земљама попут Немачке, па је болоњске процесе спремна да жртвује у сврху екперимента и то чак у два(!) универзитета. (Узелац, М: 24-25).

2. ДУХОВНИ ЛИК ЕВРОПЕ

„ У духовном смислу Европи очито припадају енглески доминиони, Сједињене Државе..., али не и Ескимима, или Индијанци вашарских менажерија или Цигани, који стално лутају по Европи“То значи „да Европа постоји само у случају ако има ентелехију која прожима њен преображај и даје само смисао њеном развоју, је истински задатак Европе, а то је развој духовне хуманости, задатак је који никада не може бити завршен“(Узелац, М:30). Колевка Европе заправо је Грчка, у духовном одређењу. Реч је о новом начину живота, преко љубави за идеје, производи идеале и идеалне норме живота. Код Грка се јавља само једно универзално интересовање за свет, те настоје да створе теорију. Ту је на неки начин и постављена идеја универзитета. Реч је о изградњи критичког, универзалног става, која подразумева подрвргавање свеукупне емпирије идеалним нормама. Из слободног ума, етички обликовати не самог себе, већ и људски свет, политику, социјалну егзистенцију човечанства. (Hussrel, Е: 332-333). Данас, атаковање модерниста на идеје *рација* сугерише да се у Европи ништа није изменило и да криза Европског духа није превазиђена, већ је само замаскирана и преведена у неке мало мутније воде. Ипак, ако је нека идеја заиста угрожена, онда је то идеја одговорности. Уметност и култура православне не значе ништа католичко-протестантској Европи. Она је научена да нас не види. Али зато се говори о Болоњској декларацији, а ми требамо поставити питање да ли се декларација односи на Универзитет или претендује на то да мења његову суштину?

3. БОЛОЊА У ГЛОБАЛИСТИЧКОМ КЉУЧУ

Више је изазова пред којима се налази савремено образовање, а огледа се пре свега у нагло повећању броја оних који уче и студирају, у трансформацији циљева образовања, где више не влада принцип вредновања

знања као знања већ његове практичне примене, у смањеној одговорности државе за образовање у целини, у продору тржишних односа у образовање и у квалитативној неједнакости међу високим школама. С друге стране, са педагогијом, као науком, никад није било горе него данас. Никада није толико заостајала за развојем образовних институција, неспособна да сагледа техничке могућности трансфера знања. Данас глобално образовање претпоставља и глобалну педагогију, педагогију коју је изнудило време. Задатак ове педагогије је „декодирање“ реалног света, развој критичког мишљења, и она није условљена толико развојем индустрије засноване на применама знања и информација, већ променама које се дешавају на тржишту рада и променама до којих је дошло унутар саме педагогије, која је постала свесна да се нагласак помера на рефлексију. У области филозофије то данас може звучати тривијално, али у педагогији више није револуционарно (Узелац, М:38.). Према Узелцу постоје и универзалнији приступи феномену глобализације, који се интерпретира као „сукоб цивилизација“. Појава глобализације уско је везана за појаву неолиберализма а праћена информационом револуцијом, која је отворила могућност тржишних трансакција на планетарном нивоу, јачањем економских интеграција и дефинитивно тријумфом слободног тржишта.. Под овим појмом може се говорити о глобалном политичком и идеолошком манипулисању, информационом и културном гушењу. О слободи, истинској слободи личности и човека, не може се говорити. Не чује се глас малих земаља и малих култура. Под привидном формом помоћи, у естаблишменте малих, сиромашних земаља упливава моћ међународних институција, па чак иако је иста одбијана, често бива силом наметнута. Треба поменути, да европски модели образовања нису толико подложни комерцијализацији, као што је случај са англосаксонским. Али, феномен одговорности односно несношења одговорности, карактеристичан је за данашње, постмодерно доба. Независно од концепција које се нуде болоњским процесима, препознатљива је лексика, попут „зржиште образовања“, „децентрализација образовања“, „перманентно образовање“. У сфери образовања, глобализација се често представља као наследник интернационализације, где је сличност само привидна, док се у темељу страховито разликују. Спроводи се кроз разне комерцијалне организације, преко давања стипендија да би се припремио образовни кадар, који сам има карактер робе, попут било којег производа.. Чињеница је да Европа стари, и ако наука не нађе средство против старости, једноставно и доступно сваком човеку, кроз пола века може се претворити у географски појам. Биће без Европљана. Можда неће бити пушта, али ће њом тумарати неки други номади, једнако гладни нових информација.

4. КОЦКА ЈЕ БАЧЕНА

Ортега, који се као теоретичар и мислилац неоправдано налази у сенци разних постмодерниста, у спису „Мисија универзитета“, разматра основне проблеме као и задатке који искрсавају пред модерним универзитетом. Он своје излагање почиње тако што сматра да се најпре јасно мора одредити природа и задатак Универзитета. Првенствени циљ види у томе да створи културног човека и уздигне га на ниво времена, а то је могуће само ако му омогући да просуђује о актуелним збивањима у тој мери да може у њима одговорно да учествује (Ortega i Gasset, J: 313-315). По речима Ортеге и Гасета, наука у основном значењу те речи, тј. научно истраживање није основна функција Универзитета. То значи да програм треба формулисати тако да наставник не меша три ствари: културу, науку и интелектуалну делатност. Професија, у том смислу мора бити строго одвојена од науке. У примарном значењу, истиче Ортега, наука је истраживање, формулисање проблема, борба са њима и изналагање решења. Важан закључак је да наука није изучавање науке или њено предавање, њена оримена и њено коришћење. Она подразумева истраживање, а то подразумева откривање истине (Узелац, М: 52).

5. ОД ПЛАТОНА ДО БОЛОЊСКЕ ШУМЕ

Када говоримо о образовању, Грчка је била и остала колевка духовне Европе. Прва питагорејска школа, настала је у Кротону, и трајала преко два века. Основана је као интелектуално братство, а имала је амбицију да образује децу аристократа за будуће владаре. Платонова академија, имала је своју улогу која је такође трајала неколико векова, од IV века пне па до времена када је римски војсковођа Сула разорио Атину. У то време, сва знања била су сабрана у другоразредним уџбеницима, који су изгубили ниво својих извора, услед сталног прилагођавања степену образованости својих корисника. У Атини, упоредо са Академијом, постојало је још неколико школа. Пре свега треба поменути Аристотелов Ликеј, за који се може рећи да на неки начин представља прву научноистраживачку институцију у модерном значењу ове речи. Ту се налази прва библиотека, сакупљају се знања из различитих области, тако да је Аристотелов Ликеј деценијама поседовао целину знања античког грчког света. Стоичка и епикурејска школа, биле су школе у којима су се савладала више апстрактна знања. На преласку из старе у нову еру, центар знања постала је Александрија.

Све до средњег века, образовање је обележено малим манастирским школама или школама при дворovima локалних владара. Када су у питању ове школе, углавном су преписивачког карактера. Ипак, њихов значај, заправо јесте у знању које су успели да прикупе и сачувају углавном компилаторским радом Боетије, Касидор и Исидор Севиљски. О школама у нашем значењу речи можемо говорити тек након времена Карла Великог, јер је по манастирима, као јединим местима у којима су чувана каква-таква знања, образовао људе за чиновничке послове. Њихово образовање обухватало је познавање опште писмености и елементарна знања математике. Све до XII века, постојале су мање школе, углавном ограниченог временског типа и то: манастирске, епископалне и дворске школе а све у зависности од тога где су осниване. У епископалним школама обављана је основна обука, док се културни живот развијао у дворским школама, попут оних које је основао Карло Велики. образовање је било ограничено на три нивоа од читања, писања, елементарних знања латинског, опште представе о Библији и литургијским текстовима, преко изучавања седам слободних вештина, па до продубљеног изучавања Светих списа. Од IX до XII века, неговане су граматичке студије, што је био циљ школе у Шартру. Један од највећих доприноса средњег века развоју културе у Западној Европи, био је универзитетски систем, а највећи центар тог доба, био је Париз. Срењевековни универзитет, нема ничега аналогног у античком свету. У античким школама постојали су учитељи, ученици, понекад и сарадници као код Аристотела, али није била изграђена никаква хијерархија. Платон је, када су у питању финансије, био богат, а кад је реч о другим учитељима, обичај је био да обуку плаћају у природи. Оно што се у тим школама учило као филозофија, био је заправо начин живота у заједници. Израз универзитет, првобитно је означавао центар обуке. У Болоњи и Паризу створена су два модела, на која су се потом приликом формирања, угледали други универзитети. Болоња је била студентско друштво које је од Фридриха I Барбаросе добило посебне привилегије, док је у Паризу школовање функционисало као асоцијација која окупља и наставнике и студенте. Срењевековни универзитет, може се на неки начин назвати и народним, будући да се неговала аристократија духа и социјално порекло студената није имало никаквог значаја. Делио се на факултет слободних уметности у трајању од шест година и теолошки факултет са најмање осам година. Први је био увод у други. Током XII века доминирала је француска ученост, премда већ у наредном веку све већи значај добија универзитет у Оксфорду. Париски универзитет репрезентовао је интернационални карактер западноевропске културе, будући да су ту боравили мислиоци из Енглеске, Француске, Немачке и Италије. До средине XII века наставници су студентима диктирали предавања, користећи рукописе које су поседовали или пак сопствене. У то време није било много текстова. Наиме, рукописне књиге су биле скупе. Белешке с предавања биле су потребне студентима у њиховој будућој каријери. Током XIII века, околности се мењају, јер се од наставника на факултетима тражи да брже предају, али се диктирање на неки начин и даље одржало. До обрта долази након Гутенберга, средином XV века. У средњем веку, ауторство је било ограничено, и у већини случајева цитирани су само покојни аутори. Изузетак је био Алберт Велики, кога су по имену наводили као ауторитет у црквеним питањима. У то време, при писању књига, имало се проблема са прикупљањем грађе. За средњевековног научника није исто значење имало ко је књигу написао и ко ју је сатавио. Библиотекари су повезивали више текстова различитих аутора у једну књигу, те би текстови били сложени по абecedном реду. Стога се дешавало да један текст буде навођен под различитим именима и називима, али и да текстови различитих аутора буду у књизи само једног аутора, аутора правог текста. Писменост је на човеков свеобухватни развој, почела да делује тек у XIX веку. Иако се ми данас све мање окрећемо књизи, а више сликама, ослањамо на очи а све мање на уши, па смо због визуелизације ближи људима пре периода писмености, морамо имати у виду да су људи средњег века имали далеко боље памћење од нас, јер су „држали у глави“ велику количину текстова и да нас стга морају „ужасавати“ својим обимом и дубином дела попут *Summa theologice*, Томе Аквинског. (Узелац, М: 51-63).

8. НЕКАД И САД

Овај краћи „излет“ у средњевековни систем студирања, треба да укаже на разлике у приступу у ранијим временима. Сасвим је јасно да модерни универзитети више дугују схоластичким расправама него питагорејској школи у којој су ученици првих пет година ћутали и слушали, да би тек потом постали пуноправни чланови братства. За разлику од античких „школа“, које су биле школе живота у далеко већој мери него школе у којима су се стицала теоријска знања, универзитети у средњем веку имали су равнотежу практичних и теоријских знања, из простог разлога што су претендовали ка целини знања, коју нису поседовали, али су настојали да је нађу и успоставе. С појавом новог доба, на универзитету се губи практична димензија. То се нарочито види у случајевима када се инсистира да универзитет треба да пружи теоријска знања, али и знања потребна за живот у заједници, што на неки начин подразумева његову

образовну димензију. Данашњи универзитети у том смислу имају нов корен у универзитетима с почетка XIX века. То никако не значи током претходних двеста и више година није било квалитетних промена, али свакако до највећих промена довели су иницирани болоњски процеси, чија позадина има и политичке и идеолошке мотиве, али и економску позадину.

9. ЗАКЉУЧАК

Из свега наведеног може се извести закључак да већину данас не води дух потребе за знањем, и Аристотелов став, „ да сви људи по природи теже знању" не може бити оповргнут. Уверења смо да Болоњској шуми не треба посвети превелику пажњу, јер слика са " терена" најбоље показује стање образовања у западном свету, па и Србији након последње спроведене реформе, на трагу тзв. болоњских процеса. Имајући у виду да је почетком прошлог века Едмунд Хусерл писао о паду европске културе у варварство и да су средином века филозофи попут Еугена Финка и Теодора Адорна писали како наступа епоха, „ полуобразованости", требамо се заправо запитати шта нам говори идеја *paideie*. Постојала је у време Платона и Аристотела, преко ренесансних хуманиста, немачких класика, па и данас, као *идеја*. У свим временима, образовање постоји, младе припрема за живот, али су ретки појединци које води идеја *paideie*. И на крају, Србија је имала Доситеја, а свако , па и држава има оно што заслужује. Народ који зна шта хоће имао је прве, народ који неће ништа да зна има последње. Све то, води закључку да су болоњски процеси, имали неспорно добре резултате, и како римски песник Катул рече: „ Јадни мој Табуле, кад нешто почне да пропада, Сматрај да је пропало."

10. ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Bloh, E.: *Razlikovanje u pojmu napretka*, u knjizi: *Tibetanski uvid u filozofiju*, Nolit, Beograd, 1966, 137-167.
- [2]. Узелац, М. (2016), *Филозофија образовања*, Београд, Завод за уџбенике , 21-112.
- [3]. Узелац, М. (2004), *Историја филозофије*, Нови Сад, Stylos, 386-390.
- [4]. Uzelac, M.: *Metapedagogija I. Paideia kao paidia politike*, Visoka skola strukovnih studija za obrazovanje vaspitaca, Vrsac, 2007.
- [5]. Kant, I.: *Spor fakulteta*, u yborniku: *Ideja univerziteta* (priredio Branko Despot), Globus, Zagreb, 1991,34.
- [6]. Ortega y Gasset, J: *Mision de la universidad*, Revista de Occidente, (4), 1930, 313-353.
<http://www.cedus.cl/files/mision-de-la-universidad.pdf>
- [7]. Schelling F.W.J.: *О методи академскога студија*, у зборнику: *Идеја универзитета* (приредио Бранко Деспот), Глобус, Загреб 1991, 123-241.
- [8] <http://www.strana-oz.ru>.
- [9] http://www.uzelac.eu/Knjige/7-MilanUzelac_Predavanja_iz_srednjevekovne_filozofije.pdf